

БАБИНА Т.Г.,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарно-
мистецьких дисциплін,
Київський національний університет
технологій та дизайну,
м. Київ, Україна

РИЗИКИ НА РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

У трансформаційній економіці України вищі навчальні заклади, як суб'єкти ринку освітніх послуг, постійно стикаються з різноплановими ризиками. Виокремлено основні державно-правові, ринкові та соціально-економічні небезпеки. Показано, що вищі мають розвивати свої конкурентні переваги з урахуванням динамічного ринкового середовища та підтримки інноваційної діяльності. В цьому процесі органи державної влади могли б взяти на себе функцію регулярного прогнозування стану ринку освітніх послуг та актуалізувати політику стимуляції роботи з інноваціями і навчання через інновації.

Ключові слова: трансформаційні процеси, ризики, вища освіта, зовнішнє середовище, ринок освітніх послуг, освітній продукт.

Higher educational institutions in Ukraine are constantly facing the multifaceted risks at the market of educational services in present-day transformational economy context. The key state and legal, market and socio economic risks are identified. It is demonstrated, that institutions have to develop their competitive character considering dynamic market environment and innovative activity. All the facts considered it is inferred that the state bodies should initiate the policy of regular forecasting the state of educational services and supporting motivated innovative education.

Key words: transformation processes, risks, higher education, educational services market, external environment, educational product.

В трансформационной экономике Украины высшие учебные заведения, как субъекты рынка, образовательных услуг, постоянно сталкиваются с разноплановыми рисками. Определены основные государственно-правовые, рыночные и социально-экономические угрозы. Показано, что ВНЗ должны развивать свои конкурентные преимущества с учетом динамичной рыночной

среды и поддержки инновационной деятельности. В этом процессе органы государственной власти могли бы взять на себя функцию регулярного прогнозирования состояния рынка образовательных услуг и актуализировать политику стимулирования работы с инновациями и обучения посредством инноваций.

Ключевые слова: трансформационные процессы, риски, высшее образование, внешняя среда, рынок образовательных услуг, образовательный продукт.

Актуальність дослідження.

Вищі навчальні заклади, як суб'єкти ринку освітніх послуг в трансформаційній економіці України, здійснюють певну економічну діяльність, надаючи освітні і супутні послуги.

Останнім часом у сфері вищої освіти України актуалізуються різнопланові ризики, як в зовнішньому, так і внутрішньому середовищі; посилюється суперництво; проявляються різні атрибути конкурентної боротьби. Тому вищі навчальні заклади змушені постійно моніторити зовнішнє середовище, виявляти ризики і гнучко коригувати управління з урахуванням викликів різного ґатунку у і сфері вищої освіти.

Наукові розвідки з актуальних питань функціонування вищих навчальних закладів (як освітніх корпорацій) в умовах підвищення ризиків проводять: Т.М. Боголіб (фінансове забезпечення розвитку вищої освіти), І.М. Грищенко (підприємницькі аспекти трансформації вищих навчальних закладів України), С.В. Захарін (фінансові та економічні умови забезпечення якості освітніх послуг в системі вищої освіти), В.Г. Кремень (соціально-економічна ефективність освіти України), С. Мажітова (державне регулювання системи вищої освіти), В.І. Надрага (ризики в умовах євроінтеграційних стратегій України), С.Г. Нагрозівлі (ідентифікація викликів та ризиків розвитку сфери вищої освіти в умовах економічної нестабільності), С.В. Ткачук

(специфіка освітніх послуг), В.М. Чубай (управління ризиками) та ін.

Проте в сучасних умовах глобалізації ринку освітніх послуг, виникає потреба в проведенні розвідок, спрямованих на дослідження ризиків, які актуалізуються у зовнішньому середовищі функціонування вищів під впливом низки чинників, пов'язаних з інтеграційними процесами, зокрема.

Постановка завдання.

Метою дослідження є виявлення основних ризиків на вітчизняному ринку освітніх послуг.

Результати та їх обговорення.

В трансформаційній економіці України вищі навчальні заклади є суб'єктами ринку освітніх послуг, оскільки здійснюють певну економічну діяльність, надаючи освітні та супутні послуги.

Для ефективного функціонування та розвитку суб'єкти ринку мають своєчасно та адекватно реагувати на ризики зовнішнього середовища. Тому вищі які працюють на конкурентних ринках, повинні здійснювати константний моніторинг змін умов зовнішнього середовища, завчасно виявляти та ідентифікувати ринкові та позаринкові ризики, а також вживати заходи, спрямовані на їх мінімізацію.

Вищі навчальні заклади і сьогодні є високодиверсифікованими організаціями, які надають різні послуги та виробляють різнопланові продукти, матеріальні тощо. Розробка та «провадження» ефективної системи моніторингу та ідентифікації ринкових ризиків є винятково важ-

ливою для вишів, оскільки ризики, що формуються у зовнішньому середовищі, суттєво впливають на функціонування організації, її адаптивну здатність, вимагають гнучкого коригування стратегії управління.

Ризики частіше визначають як евен-туальний вплив факторів зовнішнього середовища на поточне та перспективне функціонування організації, які можуть призвести до певних негативних наслідків [1, с.60]. Тому успішне функціонування ВНЗ можливе лише за умови урахування передбачуваної динаміки змін умов та чинників зовнішнього середовища.

Особливо зазначимо, що однакові зовнішні ризики по-різному впливають навіть на схожі організації. Характер та глибина впливу зовнішніх ризиків залежить від розташування організації, наявності у неї необхідних ресурсів, ступеня використання існуючого потенціалу, креативності менеджменту, організаційної культури тощо [2, с. 225].

Так, вважається, що складна демографічна ситуація цілком негативно впливає на діяльність вищих навчальних закладів, оскільки детермінує зменшення ринкового попиту, а відтак - веде до зниження доходу через необхідність відповідного коригування цін (вартості) основних послуг. На практиці ж видно, що демографічна компонента майже не впливає на функціонування окремих вищих навчальних закладів; в інших випадках - навпаки, призводить до згортання діяльності і навіть ліквідації неконкурентоздатних вишів.

На діяльність комерційно орієнтованої організації (якою зараз є/мають бути виші) впливає значна кількість чинників, серед яких провідна роль належить державно-правовим, ринковим та соціально-економічним ризикам.

Державно-правові ризики - це потенційні та реальні загрози погіршення правових умов функціонування ВНЗ, а також можливість негативного впливу небажаних для організації дій/бездіяльності органів державної влади. Оскільки діяльність ВНЗ ретельно регулюється державою, вказані ризики особливо відчутно впливають на розвиток вищих

навчальних закладів через можливість уповноважених державних органів відкликати ліцензії на освітню діяльність, скоротити обсяг набору студентів, обмежити бюджетне фінансування та ін.

Ринкові ризики - це латентні загрози діяльності організації, що викликані зміною ринкової кон'юнктури (стрімке зростання конкуренції, падіння споживацького інтересу та ін.). Оскільки сьогодні ВНЗ функціонують в ринкових умовах, у висококонкурентному середовищі, вказані ризики також відчутно впливають на їх розвиток. Саме з огляду на ринкову ситуацію та ринковий попит вищі навчальні заклади визначають ціну освітніх послуг, формують асортиментну лінійку (перелік спеціальностей, за якими здійснюється навчання).

Найбільш значимими є соціально-економічні ризики, оскільки вони, постійно мінючись, здатні швидко впливати на економічне становище вищого навчального закладу, змінюючи його стратегічний потенціал і конкурентне становище. До вказаних ризиків можна віднести високу інфляцію, падіння доходів населення, кризу платежів, високе оподаткування, значний бюджетний дефіцит, демографічну кризу тощо.

Сфера вищої освіти в значній мірі залежить від результативності та ефективності державної соціально-економічної політики. Так, в останні роки помітно зменшився обсяг фінансування ВНЗ України з бюджету. Через демографічну кризу відчувається брак абітурієнтів [3; 4]. Падіння доходності економічних агентів, як юридичних, так і фізичних осіб, призвело до того, що потенційні споживачі в значній мірі орієнтуються на освітні послуги невисокої вартості (є загроза зниження якості освіти), або на споживання освітніх послуг преміум-якості, яку можуть забезпечити в Україні лише невелика кількість закладів (зростає загроза відтоку талановитої молоді за кордон) [5].

Зазначені ризики впливають на всіх суб'єктів сфери вищої освіти. Тому виграє той, хто завчасно їх ідентифікує, передбачить ймовірні негативні наслідки та, спираючись на власний потенціал і ресурси, мінімізує ризики, реалізуючи

превентивні заходи. Так, наприклад, при зменшенні бюджетного фінансування вищої освіти вищі мають орієнтуватися на збільшення обсягу підготовки студентів за недержавні кошти, а також на одержання додаткового доходу за рахунок іншої діяльності (приміром, здачу виробничих площ в оренду та ін.) [6, с.390].

Особливо підкреслимо, що аналіз зовнішнього середовища спрямований не просто на моніторинг та ідентифікацію зовнішніх ризиків та внутрішніх можливостей ВНЗ щодо запобігання ним, а, в першу чергу, на співставлення внутрішнього та зовнішнього середовища. Універсальним методом для виконання цього завдання є SWOT-аналіз.

Діагностика зовнішнього середовища не є одиничною моніторинговою процедурою. Це - безперервний процес, за допомогою якого вище керівництво вишу встановлює та оцінює зовнішні ризики розвитку; розробляє рішення стосовно адаптації до них; коригує місію, цілі, завдання організації; формує основні принципи та модель організаційної культури ВНЗ тощо.

Аналіз зовнішнього середовища організації ринку освітніх послуг сьогодні ускладняється специфікою освітньої діяльності, яка відбувається під впливом трансформаційних процесів у суспільстві та інноваційних викликів [7, с.290]. Так, щороку на ринку освітніх послуг спостерігається збільшення частки платних освітніх послуг, що, в свою чергу, загострює конкуренцію. Як наслідок - на ринку освітніх послуг все частіше мають місце факти недружніх «конкурентних проявів», рейдерські атаки тощо.

Протягом останніх років на ринку освітніх послуг спостерігаємо значну диференціацію та сегментацію як ринкового продукту, так і технологічних процесів в залежності від потенційного попиту. Так, наприклад, Україна перейшла від однорівневого здобуття вищої освіти («спеціаліст») до трьохрівневого (бакалавр», «спеціаліст», «магістр»; в перспективі - «бакалавр», «магістр»); розширилась палітра здобуття вищої освіти із спеціальністю, відмінною від основної, в межах післядипломної осві-

ти, зокрема.

Суттєвим викликом зовнішнього середовища для вищого менеджменту ВНЗ є обсяги та структура фінансування основної діяльності. Сучасний заклад освіти формує дохідну базу за рахунок багатьох джерел, але в умовах загострення економічної кризи ці джерела або втрачаються, або стрімко «звужуються». Сьогодні фінансування із бюджетів (державного або місцевого) не вистачає на підтримку навіть студентів, які навчаються за державним замовленням. Нерідко обсяг та структура фінансування ВНЗ з бюджету залежить від позаекономічних чинників (прихильність з боку державних чиновників, наявність домовленостей та ін.).

Однак, не зважаючи на те, що формування провідних університетів світу відбувалося при суттєвій державній підтримці (як фінансової, так і нефінансової), наявність державного протекціонізму не вважається дослідниками вирішальним чинником успішності університету як особливою науково-освітньої корпорації. На думку І. Грищенка, вирішальним чинником є так звана «управлінська гнучкість», яка на практиці дає можливість диверсифікувати джерела надходження ресурсів з одночасним їхнім збільшенням [8].

Таким чином, державне фінансування розглядається як можливе джерело фінансування та підтримки діяльності, а не як визначальний (стратегічний) ресурс розвитку. Тому для вищого навчального закладу (з точки зору аналізу впливу зовнішнього середовища у сегменті фінансування) найбільш актуальним є поєднання різних джерел фінансування (бюджетних та позабюджетних); мінімізація негативних проявів макроекономічного середовища; акумуляція ресурсу та його ефективний розподіл у просторі і часі [3, с.119].

ВНЗ, як і будь яка комерційна організація, має розвивати конкурентні переваги з урахуванням динамічного ринкового середовища. Відтак, в контексті мінімізації негативних викликів зовнішнього середовища, актуалізується розвиток привабливих в очах споживачів якостей та характеристик наданих освіт-

ніх послуг порівняно з іншими закладами. Сьогодні це завдання не може бути вирішено без підтримки інноваційної діяльності, оскільки конкурентні переваги, які розробляються вперше і мають потенціал комерціалізації можуть бути вироблені/отримані тільки внаслідок інновацій.

Зазначимо, що освітня новинка буде комерціалізованою лише за умови сформованого на неї стійкого ринкового попиту. Відтак, інноваційні ініціативи менеджменту вищих навчальних закладів мають бути, принаймні, зрозумілі потенційному споживачу і викликати бажання їх придбати. В іншому випадку намагання інноваційних перетворень призведе до розпорошення ресурсів, а не до зміцнення конкурентної позиції.

Таким чином, при аналізі зовнішнього середовища важливою є оцінка не лише рішень/дій держави та конкурентів, але й очікування споживачів, оскільки саме вони через придбання освітнього продукту можуть забезпечити стійку ринкову позицію виша у довгостроковій перспективі.

Споживачі оцінюють ВНЗ за допомогою багатьох економічних та позаекономічних складових, а також співставляють можливості закладу задовольнити їх специфічні потреби (можливість міграції, отримання житла, проходження військової підготовки, підтримки в процесі навчання та ін.). В окремих випадках ці потреби, які не зв'язані з продукуванням освітньої послуги, мають вирішальне значення при здійсненні вибору.

Держава та суспільство об'єктивно зацікавлені у високій результативності діяльності вищих навчальних закладів, які у висококонкурентному середовищі змушені діяти як специфічні освітні корпорації, що одночасно надають ринкові послуги та виробляють суспільні блага. Так, суспільним благом вважається підготовка висококваліфікованих фахівців для суспільного сектору національної економіки.

В умовах посилення конкурентної боротьби, збільшення ризиків набуває значущості проблема пошуку нових, джерел економічного зростання, серед яких традиційно виділяють інтелектуальний

потенціал суспільства. Інтелектуальний потенціал формується в системі професійної освіти (у тому числі вищій), яка виступає ключовим чинником суспільного прогресу в умовах сучасних глобальних викликів. [9, с.70]. Саме тому держава, реалізуючи свою освітню політику, має здійснювати заходи, спрямовані на підтримку функціонування вищих навчальних закладів [10, с.101].

Система управління вищої освіти має безпосередній вплив на рівень підготовки фахівців та на ефективність надання освітніх послуг. Вагому роль у функціонуванні системи вищої освіти відіграє методологія державного управління вищою освітою. Зауважимо, що недостатня методологічна забезпеченість таких видів діяльності, як діагностика, проектування, аналітична діяльність в цілому негативно позначилася на діяльності системи вищої освіти України і безпосередньо вплинула на процес надання вищими освітніх послуг. [11, с.285].

Реалізація комплексної програми щодо утворення єдиного інноваційного та освітняського простору можлива за умови прийняття креативних управлінських рішень, інноваційного підходу структур державного управління вищою освітою відносно їх реалізації. Такий підхід має стати підґрунтям забезпечення інтеграції освіти, науково-технічної сфери та виробництва як передумови інноваційного розвитку економіки країни. Цьому сприяла би така політика систем державного управління вищої освіти, яка б стимулювала роботу з інноваціями і навчання через інновації [11, с.295]. Хоча сьогодні Україна замикає першу сотню країн за використанням у навчальному процесі інноваційних технологій. [12]

Необхідність модернізації державного управління вищою освітою в Україні та надання якісних освітніх послуг вищими, як головної мети їх ефективного функціонування, знайшли відображення у розпорядчих та програмних документах Президента України, Кабінету Міністрів України. Сформульовані основні «проблемні зони»/ризиків у сфері вищої освіти: невідповідність якості освіти сучасним вимогам; недостатня доступність освіти; неефективність механізму

державного фінансування системи освіти; наростання диспропорцій між підготовкою студентів і попитом на них на ринку праці; відсутність єдиного освітнього простору.

За умови регулярного прогнозування стану ринку освітніх послуг органами державної влади є можливість більш обґрунтованого формування державного замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою, а також забезпечення керівництва вищих навчальних закладів об'єктивною інформацією про поточні та перспективні ринкові тенденції.

Висновки.

Вищі навчальні заклади, як суб'єкти ринку освітніх послуг, постійно стикаються з різноплановими ризиками, як в зовнішньому, так і внутрішньому середовищі. Тому в сучасних трансформаційних умовах актуалізується потреба ідентифікації цих ризиків і розробка превентивних заходів їх мінімізації, що дозволить вишам не втратити свою конкурентну позицію.

На діяльність вищих навчальних закладів впливає значна кількість чинників, серед яких провідна роль належить державно-правовим, ринковим та соціально-економічним ризикам.

Найбільш значимими є соціально-економічні ризики. Так зменшення фінансування з бюджету, брак абітурієнтів, орієнтація споживачів на освітні послуги невисокої вартості через низький рівень

платоспроможності чи не найбільше впливають на діяльність ВНЗ.

Саме тому за допомогою постійної діагностики зовнішнього середовища вище керівництво вишу може встановити та оцінити зовнішні ризики розвитку; розробити рішення стосовно адаптації до них; відкоригувати стратегію і управління вищим навчальним закладом.

ВНЗ, як комерційна організація, має розвивати свої конкурентні переваги з урахуванням динамічного ринкового середовища та підтримки інноваційної діяльності.

Ключовим чинником суспільного прогресу в умовах сучасних глобальних викликів та джерелом економічного зростання є інтелектуальний потенціал суспільства, який формується в системі професійної освіти (у тому числі вищій). Саме тому держава має здійснювати заходи, спрямовані на підтримку функціонування вищих навчальних закладів через, наприклад, політику стимуляції роботи з інноваціями і навчання через інновації.

Оскільки в сучасних умовах державний протекціонізм не є вирішальним чинником успішності ВНЗ, органи державної влади могли б взяти на себе функцію регулярного прогнозування стану ринку освітніх послуг з метою забезпечення керівництва вищих об'єктивною інформацією про поточні та перспективні ринкові тенденції.

Список використаних джерел:

1. Борисова Ю.В. *Анализ конкурентоспособности вуза* / Ю. В. Борисова, Н.В. Тихомирова / *Стандарты и качество*. - 2001. - № 32 - С. 58-61.
2. Ткачук С.В. *Специфіка формування продуктової політики підприємств сфери послуг* // С.В.Ткачук, С. А.Стахурська, В.О.Стахурський // *Актуальні проблеми економіки*. - 2015. - № 4.- С.220-228.
3. Боголіб Т. М. *Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період* / Т. М. Боголіб. - К: Знання, 2006. – 324 с.
4. Кучеренко Д.Г. *Досвід організації фінансування вищої освіти в зарубіжних країнах* / Д.Г.Кучеренко // *Вісник КНУТД*. - 2012. - № 4. - С 86-92.
5. Акулич М.М. *Образование в условиях глобализации* / М.М. Акулич // *Университетское управление*. – 2005. - № 5(38). - С. 50-57.
6. Степко М.Ф. *Вища освіта в системі суспільно-економічних відносин: нові реалії для України* / М.Ф. Степко // *Вісник КНУТД*. - 2012. - № 4. – С. 384-394.

7. Мурашко М.І. Виртуалізація ринку освітянських послуг / М.І. Мурашко, С.О.Назарко // Актуальні проблеми економіки. - 2015. - № 4. - С. 289-293.
8. Грищенко І.М. Підприємницькі аспекти трансформації вищих навчальних закладів України / І.М. Грищенко // Вісник КНУТД. - 2013. - № 5. - С. 30-64.
9. Мусіна Л.А. Трикутник знань у національній інноваційній системі України: напрями реформування та комплексного розвитку інституцій / Л.А.Мусіна // Вісник Інституту економіки та прогнозування. - 2010. - С. 68-72.
10. Мажітова С. Про деякі аспекти державного регулювання системи вищої / С. Мажітова // Актуальні проблеми економіки. - 2014. - № 3. - С 98-104.
11. Економічні умови забезпечення якості освітніх послуг в системі вищої освіти [монографія] / І.М.Грищенко, С.В.Захарін, І.О.Тарасенко та ін. / за ред. член.- кор. НАПН України І.М.Грищенка. - К: Педагогічна думка, 2012. - 364 с
12. Кремень В.Г. Підвищення економічної ефективності освіти України: концептуальні засади вирішення проблеми / В.Г.Кремень // Вісник КНУТД. - 2013. - № 5. - С 16-26.

Transliteration of References:

- 1 Borysova Yu.V. Analiz konkurentosposobnosti vuza / Yu. V. Borysova, N. V. Tykhomyrova Standarty i kachestvo.- 2001. - № 32. - S. 58-61.
- 2 Tkachuk S. V. Spetsyfika formuvannia produktovoi polityky pidpriemstv sfery posluh // S. V.Tkachuk, S.A.Stakhurska, V.O.Stakhurskyi // Actualni problemy ekonomiky. - 2015. - # 4. - S.220-228.
- 3 Boholib T. M. Finansove zabezpechennia rozvytku vyshchoi osvity i nauky v transformatsiyni period / T. M. Boholib. - K: Znannia, 2006. - 324 s.
- 4 Kucherenko D.H. Dosvid orhanizatsii finansuvannia vyshchoi osvity v zariibizhnykh krainakh // D.H.Kucherenko // Visnyk KNUVD. - 2012. - # 4 - S. 86-92.
- 5 Akulych M.M. Obrazovanye v uslovyakh hlobalyzatsiyy / M.M. Akulych// Universytetske upravlinnya. -2005. - # 5(38). - S. 50-57.
- 6 Stepko M.F. Vyshcha osvita v systemi suspilno-ekonomichnykh vidnosyn: novi realii dlia Ukrainy / M.F.Stepko // Visnyk KNTUD. - 2012. - # 4. - S.384-394.
- 7 Murashko M.I. Virtualizatsiia rynku osvitianskykh posluh / M.I. Murashko, S.O. Nazarko // Aktualni problemy ekonomiky. - 2015. - # 4.- S. 289-293.
- 8 Hryshchenko IM. Pidpriemnytski aspekty transformatsii vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy / I. M.Hryshchenko // Visnyk KNUVD. - 2013. - # 5. - S. 50-64.
- 9 Musina L.A. Trykutnyk znan u natsionalnii innovatsiinii systemi Ukrainy: napriamy reformuvannia ta kompleksnoho rozvytku instytutsii / LA.Musina // Visnyk Instytutu ekonomiky ta prohnozuvannia, - 2010. -S. 68-72.
- 10 Mazhitova S. Pro deiaki aspekty derzhavnoho rehuliuвання systemy vyshchoi osvity / S.Mazhitova.// Aktualni problemy ekonomiky, -2014. - # 3.- S. 98-104.
11. Ekonomichni umovy zabezpechennia yakosti osvitnikh posluh v systemi vyshchoi osvity [monohrafii] / I.M.Hryshchenko, S.V. Zakharin, I.O.Tarasenko ta in. / za red. chlen.-kor. NAPN Ukrainy I.M.Hryshchenka. - K.: Pedagogichna dumka, 2012. -364 s.
12. Kremen V.H. Pidvyshchennia ekonomichnoi efektyvnosti osvity Ukrainy: kontseprualni zasady vyrishennia problem / V.H. Kremen // Visnyk KNUVD. -2013. - # 5. -S. 16-26

© БАБИНА Т.Г., 2016.